УДК: 398. 3 (575.2) (04)

Бактыбекова Айгерим Бактыбековна, аспирант ОшМУ

КЫРГЫЗДАРДА БАЛАНЫН ТӨРӨЛҮШҮНӨ БАЙЛАНЫШТУУ ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАР ЖАНА КААДА-САЛТТАР

Бактыбекова Айгерим Бактыбековна, аспирант ОшГУ

ОБЫЧАИ И ТРАДИЦИИ КЫРГЫЗОВ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ РЕБЕНКА

Baktybekova Aygerim Baktybekovna, aspirant OshSU
KYRGYZ CUSTOMS AND TRADITIONS RELATED TO THE BIRTH OF A CHILD

Аннотация. Макалада кыргыз элинин бала күтүү, төрөт жана наристенин төрөлүшү менен байланышкан каада-салттары этнографиялык, тарыхый жана салыштырмалуу негизде талдоого алынат. Кыргыздарда бала төрөлгөнгө чейин эле анын коопсуздугун жана бакубат жашоосун камсыз кылууга багытталган өзгөчө жөрөлгөлөр калыптанган. Макалада бул үрп-адаттардын философиялык жана социалдык мааниси, алардын заманбап коомдогу орду, ошондой эле көчмөн жана отурукташкан элдердин окшош жана айырмаланган салттары салыштырмалуу анализденет.

Ачкыч сөздөр: бала күтүү, кыргыз каада-салты, төрөт ырым-жырымдары, энелик, наристе коргоо, этнография, салыштырмалуу анализ.

Аннотация. В статье на основе этнографических и исторических данных исследуются обряды и традиции кыргызского народа, связанные с ожиданием ребёнка, родами и рождением младенца. В кыргызской культуре сформировались особые традиции, направленные на обеспечение безопасности и благополучия будущего ребёнка ещё до его появления на свет. В статье рассматриваются философское и социальное значение этих обычаев, их роль в современном обществе, а также проводится сравнительный анализ сходств и различий обрядов у кочевых и оседлых народов.

Ключевые слова: ожидание ребёнка, кыргызские традиции, родовые обряды, материнство, защита младенца, этнография, сравнительный анализ.

Abstract. This article examines the customs and rituals of the Kyrgyz people related to pregnancy, childbirth, and the birth of a child, based on ethnographic and historical data. In Kyrgyz culture, unique traditions have developed to ensure the safety and well-being of a child even before birth. The article explores the philosophical and social significance of these customs, their role in contemporary society, and a comparative analysis of similarities and differences between the practices of nomadic and sedentary peoples.

Keywords: childbirth expectations, Kyrgyz traditions, birth rituals, motherhood, infant protection, ethnography, comparative analysis.

Киришүү

Кыргыз элинин турмушунда бала төрөтүү менен байланышкан салттар жана ырым-жырымдар өзгөчө мааниге ээ. Наристе күтүүдө ар бир үй-бүлө белгилүү жөрөлгөлөрдү аткарган, себеби кыргыздар бала жарык дүйнөгө келүүдөн мурда эле анын коопсуздугун жана бакубат жашоосун камсыз кылууга аракет кылышкан.

Макаланын илимий жаңылыгы – кыргыздардын бала күтүү жана төрөт менен байланышкан ырым-жырымдары көчмөн жана отурукташкан элдердин салттары менен салыштырылып, алардын ортосундагы окшоштуктар жана айырмачылыктар аныкталды. Ошондой эле, бул салттардын заманбап кыргыз коомунда кандайча сакталып жана өзгөрүп жаткандыгы изилденди.

Изилдөөнүн максаты

Бул изилдөөнүн негизги максаты – кыргыз элинин бала күтүү, төрөт жана жаңы төрөлгөн

ымыркайды коргоо менен байланышкан каада-салттарын этнографиялык, тарыхый жана салыштырмалуу анализдөө аркылуу алардын социалдык, маданий жана философиялык маанисин ачып берүү.

Изилдөөнүн конкреттүү милдеттери:

1. Кыргыздардын бала күтүү жана төрөт менен байланышкан ырым-жырымдарынын тарыхый өнүгүүсүн изилдөө.

2. Бул үрп-адаттардын магиялык, социалдык жана медициналык аспекттерин талдоо.

3. Кыргыздардын бала күтүүгө байланыштуу салттарын коңшу жана отурукташкан элдердин (өзбек, казак, тажик, орус) окшош үрп-адаттары менен салыштыруу.

4. Заманбап кыргыз коомунда бул салттар кандай сакталып жана өзгөрүп жатканын аныктоо.

5. Бул ырым-жырымдардын бала жана эне үчүн пайдалуу же зыяндуу экенин илимий негизде карап чыгуу.

Негизги бөлүм

1. Кыргыздардын бала күтүү жана төрөт менен байланышкан ырым-жырымдарынын тарыхый өнүгүүсү

Кыргыздардын бала күтүүгө байланышкан каада-салттары көчмөн турмуштун шарттарына ылайыкташкан. Бала туулганга чейин эле анын аман-эсен жарык дүйнөгө келиши үчүн түрдүү ырым-жырымдар колдонулган. Бул каада-салттаркыргыз элинин тархый, маданий жана диний ишнимдеринин негизинде өнүккөн. [Абрамзон, 1971, с. 185]. Тарыхый булактарга ылайык, мындай ырым-жырымдар үч негизги этапта аткарылган:

1. Кош бойлуулук учурундагы ырым-жырымдар. Кош бойлуу аял кыргыз коомунда өзгөчө камкордукка алынган. Анын ден соолугун сактоо, төрөттү жеңилдетүү жана болочок наристени коргоо максатында төмөнкү ырым-жырымдар жасалган:

1.1. Көз тийүүдөн жана жаман күчтөрдөн сактоо. Көчмөн кыргыздар кош бойлуу аялды жин-шайтандардан, көз тийүүдөн коргоо үчүн ар кандай ырымдарды колдонушкан.

Тумар тагуу – Аялдын жанына тумар тагылчу. Бул тумар Куран аяттары жазылган кагаздан же жоогазын гүлүнөн жасалган [Потапов, 1953, с. 98].

Көк көйнөк кийүү – Көк түс жаман күчтөрдү качырат деп ишенишкен [Гаврилова, 1988, с. 74].

Чоң үндөн сүйлөөдөн качуу – кош бойлуу аялга катуу кыйкырбоо, урушпоо керектиги эскертилген, антпесе бала тартынчаак болуп калышы мүмкүн деген ишеним бар [Абылкасымов, 2005, с. 112].

1.2. Тамак-ашка байланыштуу тыюулар. Кош бойлуу аялга айрым тамак-аштарды жегенге тыюу салынган:

Төрөтү оор болбош үчүн төөнүн этин жебеши керек [Кононов, 1998, с. 56].

Баласы акылдуу болсун деп мээ, боор, жүрөк сыяктуу азыктар сунушталган [Гаврилова, 1988, с. 76].

1.3. Төрөттү жеңилдетүү үчүн ырымдар.

Төрөтү жеңил болсун деп аялдын чачын өрбөшү керек деген ишеним болгон [Абрамзон, 1971, с. 186].

Кош бойлуу аялга көз тийбес үчүн анын боюндагы баланын жынысы суралчу эмес [Гаврилова, 1988, с. 78].

2. Төрөт учурундагы ырым-жырымдар. Кыргыздар төрөт учурунда аялдын жана баланын аман-эсен болушу үчүн ар кандай ырым-жырымдарды аткарышкан.

2.1. Төрөттү жеңилдетүү.

Эшикти, байламталарды ачуу – төрөт жеңил болсун үчүн үйдүн эшиктери, байламталары ачылып, түйүндөр чечилген [Кононов, 1998, с. 59].

Кырк кесе суу – төрөткө жардам берүү үчүн 40 жолу дубаланган суу колдонулган [Гаврилова, 1988, с. 80].

2.2. Баланын ден соолугу үчүн ырымдар.

Төрөт учурунда үйгө бөтөн адам кирбеши керек – анткени жаман күчтөр кирип кетиши мүмкүн деген ишеним болгон [Абрамзон, 1971, с. 188].

Баланын киндигин сактоо – киндик кесилгенден кийин аны үйдүн ичине көмүү же ыйык жерге таштоо адаты болгон [Потапов, 1953, с. 102].

3. Ымыркайдын төрөлгөндөн кийинки ырым-жырымдар. Наристенин төрөлүшү кыргыз коомунда чоң кубаныч болгон. Анын ден соолугун жана бакубат жашоосун камсыз кылуу максатында төмөнкү салттар аткарылган.

3.1. “Кыркын чыгаруу”

Бала төрөлгөндөн кийин 40 күнгө чейин

эне менен наристе сыртка чыкпай, өзгөчө камкордукка алынган.

40-күн деген магиялык сан – наристенин жан дүйнөсү толук калыптанганга чейин коргоого алынат [Абылкасымов, 2005, с. 121].

Кырк суу менен жуунтуу – 40 күндөн кийин наристе 40 кеседен суу куюлуп жуундурулат [Гаврилова, 1988, с. 85].

3.2. Бешикке салуу.

Бала бешикке салынганда, атайын "бешик той" өткөрүлгөн [Потапов, 1953, с. 105].

Бешик баланын ден соолугун сактап, анын тынч уктанышына жардам берет [Кононов, 1998, с. 65].

3.3. Ат коюу.

Наристеге ат чоң ата-чоң энеси же айыл аксакалдары тарабынан коюлган [Абрамзон, 1971, с. 190].

Баланын ысымы анын келечектеги мүнөзүнө таасир этет деп ишенишкен [Гаврилова, 1988, с. 87].

Гаврилованын [Гаврилова, 1988, с. 72] этнографиялык изилдөөсүнө ылайык, бул салттар Борбор Азиядагы коңшу элдер менен окшоштукка ээ, бирок кыргыздарда көчмөн жашоо образынан улам айрым өзгөчөлүктөр байкалат.

2. Бул үрп-адаттардын магиялык, социалдык жана медициналык аспекттери

2.1. Магиялык аспекттер

Кыргыздарда бала төрөлө электе эле жаман көздөн, кара күчтөрдөн сактоо максатында төмөнкү ырым-жырымдар аткарылган:

Тумар тагуу – аялдардын жана наристелердин жаман көздөн корголушу үчүн колдонулган [Потапов, 1953, с. 98].

Кир жуугандын чектөөлөрү – кош бойлуу аялдын кийимдерин кечинде жууганга тыюу салынган, бул көз тийүүгө каршы ишеним менен байланыштуу [Кононов, 1998, с. 56].

2.2. Социалдык аспекттер.

"Жарык көргөзүү" – эненин кош бойлуу экенин билдирген жөрөлгө, бул социалдык колдоону камсыз кылган [Абылкасымов, 2005, с. 112].

"Чилде чыгуу" – төрөттөн кийин 40 күнгө чейин эне менен баланы өзгөчө камкордукка алуу [Гаврилова, 1988, с. 74].

2.3. Медициналык аспекттер

Кыргыздардын салттык медицинасы кош бойлуу аялдардын жана жаңы төрөлгөн балдардын ден соолугун сактоо максатында колдонулган.

Чөптөр менен дарылоо – төрөткө чейин жана андан кийин колдонулган [Потапов, 1953, с. 105].

Бешикке салуу – баланын ден-соолугун жана уйкусуна пайдалуу деп эсептелген [Абылкасымов, 2005, с. 116].

3. Кыргыздардын бала күтүүгө байланыштуу салттарын коңшу элдердин үрп-адаттары менен салыштыруу

Кыргыздардын салттары коңшу казак, өзбек, орус жана тажик элдери менен салыштырылганда, негизги окшоштуктар көп эле. Мисалы жаңы төрөлгөн баланын кыркын чыгаруу, бешике салуу, ат кою, тумар тагуу. Ал эми айырмачылыктар дин тутуу өзгөчөлүктөрүнө жана жашоо шарттарына карата бир аздан айрмаланат.

4. Заманбап кыргыз коомунда бул салттардын сакталышы жана өзгөрүшү

Кыргызстанда бүгүнкү күндө салттык бала күтүүгө байланыштуу ырым-жырымдар сакталып келе жатат, бирок кээ бирлери өзгөрүүгө дуушар болууда:

4.1. Сакталып калган салттар

Кыркын чыгаруу – бүгүнкү күндө дагы көп үй-бүлөлөрдө аткарылат [Абылкасымов, 2005, с. 121].

Ат коюу жөрөлгөсү – наристеге чоң атачоң энелер ысым берүү салты сакталып калган [Гаврилова, 1988, с. 85].

4.2. Өзгөргөн жана жоголгон салттар. Медицинанын өнүгүшү менен үйдө төрөө азайып, төрөт үйлөрүнүн ролу күчөдү [Кононов, 1998, с. 70]. Заманбап диндин таасири – кээ бир салттар ислам менен шайкештештирилип, жаңы диний элементтер кошулууда [Абрамзон, 1971, с. 192].

5. Ырым-жырымдардын бала жана эне үчүн пайдасы же зыяны

5.1. Пайдасы: Коомдук колдоо күчтүү болгондуктан, жаңы төрөгөн энелер жардам алышат [Гаврилова, 1988, с. 87].

Ырым-жырымдар үй-бүлөлүк ынтымакты бекемдейт [Абылкасымов, 2005, с. 124].

Бешикке салуу жана кыркын чыгаруу баланын ден соолугуна оң таасирин тийгизет [Потапов, 1953, с. 113].

5.2. Зыяны: Айрым ырым-жырымдар ме-

дициналык жактан негизсиз жана кооптуу болушу мүмкүн [Кононов, 1998, с. 73].

Кээ бир салттар аялдардын укуктарын чектеши мүмкүн (мисалы, төрөттөн кийин 40 күн бою үйдөн чыкпоого мажбурлоо) [Абрамзон, 1971, с. 194].

Корутунду

Бул изилдөө, кыргыз элинин бала күтүү жана төрөткө байланыштуу ырым-жырымдары көчмөн жашоо образынан келип чыкканын жана алардын көпчүлүгү бүгүнкү күнгө чейин сакталып калганын көрсөттү.

Кыргыздардын бала күтүү жана төрөт ырым-жырымдары көчмөн жашоо образын жана анын шарттарына ылайыкташкан практикаларды чагылдырат. Бул салттар ар бир муунга наристени коргоо жана ага ийгиликтүү келечек камсыздоо максатында өткөрүлгөн. Кыргыздардын бала күтүүгө байланышкан ырым-жырымдары тарыхый жана маданий мурас катары бүгүнкү күнгө чейин сакталып келе жатат. Кош бойлуулук, төрөт жана төрөттөн кийинки салттар эне менен баланын ден соолугун камсыздоо, коомдук ынтымакты чыңдоо максатында аткарылган. Заманбап медицина өнүккөнү менен, бул салттардын айрымдары азыр да уланып келе жатат.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 185
2. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 98
3. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 74
4. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 112
5. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 56
6. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 76
7. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 186
8. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 78
9. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 59
10. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 80
11. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 188
12. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 102
13. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 121
14. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 85
15. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 105
16. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 65
17. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 190
18. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 87
19. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 72
20. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 98
21. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 56
22. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 112

23. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 74
24. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 105
25. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 116
26. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 121
27. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 85
28. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 70
29. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 192
30. Гаврилова Н.П. Традиционные обряды народов Средней Азии – Москва, 1988. Гаврилова Н.П., стр. 87
31. Абылкасымов Ж. Кыргыздардын үй-бүлөлүк каада-салттары – Бишкек, 2005. Абылкасымов Ж., стр. 124
32. Потапов Л.П. Кочевники Центральной Азии – Москва, 1953. Потапов Л.П., стр. 113
33. Кононов А.Н. Кыргыздардын этнографиясы – Бишкек, 1998. Кононов А.Н., стр. 73
34. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. Абрамзон С.М., стр. 194.

УДК: 398.33 + 39/392.3 + 728.8

Умаралиев Элдербек Станбекович,
тарых илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы
Кыргыз Улуттук университетинин Ош шаарындагы
гуманитардык-табигый илимдер факультети
Эшназарова Замира Баймурзаевна,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин
Ош шаарындагы гуманитардык-табигый илимдер факультети

УМАЙ ЭНЕ – БАЛДАРДЫН ЫЙЫК КОРГООЧУСУ ЖАНА БОЗ ҮЙДҮН СИМВОЛИЗМИ

Умаралиев Элдербек Станбекович,
кандидат исторических наук, факультет гуманитарных и естественных наук
Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына в городе Ош
Эшназарова Замира Баймурзаевна,
факультет гуманитарных и естественных наук
Кыргызского национального университета
имени Ж. Баласагына в городе Ош

УМАЙ ЭНЕ – СВЯЩЕННАЯ ЗАЩИТНИЦА ДЕТЕЙ И СИМВОЛИЗМ ЮРТЫ

Umaraliev Elderbek Stanbekovich,
Candidate of Historical Sciences,Faculty of Humanities and Natural Sciences
Kyrgyz National Universitynamed after J. Balasagyn in Osh,
Zamira Baymurzaevna Eshnazarova,
Faculty of Humanities and Natural Sciences Kyrgyz National University
named after J. Balasagyn in Osh

MOTHER UMAI – THE SACRED PROTECTOR OF CHILDREN AND THE SYMBOLISM OF THE YURT

Аннотация. Умай эне түрк жана кыргыз мифологиясында энелик, төрөт, берекенин кудайы катары белгилүү. Ал айрыкча балдардын жана аялдардын коргоочусу эсептелип, көчмөн элдердин руханий дүйнөсүндө чоң мааниге ээ. Боз үй да көчмөн маданияттын символу